

Габітус та етносоціальний досвід.

Бойко О.П.

м. Суми, ДВНЗ «УАБС НБУ»

Стаття присвячена аналізу поняття «габітус» і спробі зрозуміти та інтерпретувати його як етносоціальний досвід. Показана роль габітусу у розкритті символічних механізмів впорядкування соціального світу та обслуговуванні практик повсякденності.

Ключові слова: габітус, соціальна реальність, соціальна практика, етносоціальний досвід.

Статья посвящена анализу системы приобретенных предрасположенностей, которые используются индивидами в процессе жизнедеятельности. Показана роль габитуса в обслуживании практик повседневности. Так же в работе дается сравнительный анализ понятия «габитус» и «этносоциальный» опыт.

Ключевые слова: габитус, социальная реальность, социальная практика, этносоциальный опыт.

The article is devoted to analysis of the «habits» notion content and attempts to interpret it though the concept «ethno-social experience».

Key words: ethno-social experience, habits, social reality, social practice.

Те, що суспільство сьогодні знаходиться в процесі повсякчасних змін не викликає ні яких сумнівів, а тому зрозуміло і з'являються нові реалії та атрибути, які вимагають їх осмислення та усвідомлення. Однак, пояснення суті життєвих явищ з позицій онтології та гносеології сьогодні вже не дають ясної та зрозумілої відповіді. Тому матеріалістичне розуміння суспільства та взаємозв'язки у ньому доповнюються неомарксистською соціологією Д. Лукача, концепцією сучасності та теорією структурації Е. Гідденса, феноменологічною соціологією П. Бурдьє, Ж. Бодрієра та іншими постструктуралістичними теоріями, в яких акцент робиться на розгляді такої соціальної субстанції, як людська практика.

Всі ці нові підходи та теорії викликані до життя самою ходою розвитку людства, основною характеристикою якого є динамізм, постійно зростаюча швидкість змін усіх процесів у суспільстві. Інформаційний бум, технологічний прорив привели до швидких змін як у соціально-економічній сфері, так і у побуті, поведінці багатьох людей. Стрімкі соціальні зміни, підвищена соціальна мобільність відривають людину від зв'язків у малих групах. А відчуття належності до великої маси людей, або включення у велику організацію, все ж

таки, не компенсує їй нестачі справжнього спілкування. Функція соціалізації поступово переходить до засобів масової комунікації. Всі ці та інші новації разом призводять до того, що життєвий шлях особистості починає виступати як окремо взятий часовий сегмент, який майже не пов'язаний зі спадковістю поколінь. Традиційні життєві орієнтири мало працюють при вирішенні та подоланні суб'єктивних криз. Але це не означає абстрагування індивіда з контексту соціального життя. Навпаки, індивід, щоб адаптуватися до соціальних реалій, вирішити ризики, повинен в більшій мірі ніж раніше опанувати соціальними відносинами та обставинами, включаючи їх у свою сутність.

При цьому мова йде не про формаційні зміни, не про зміни структур та їх функцій, а про соціальні практики, зразки поведінки людей. І, як наслідок, для опису та дослідження сучасного суспільства з'являються нові терміни - соціальна практика, соціальна реальність, наслідування правилу, габітус.

Отже, для розуміння будови та розвитку сучасного соціуму потрібно спиратися не тільки на психо-ментальні, а й на соціально конструйовані структури. Саме такою категорією дослідження сучасності, де поєднано усвідомлення ментальних структур, завдяки яким суб'єкт сприймає світ, та об'єктивних структур, які надають можливість «вписуватися» в ситуацію, конструювати практики, і виступає таке поняття як «габітус». Його використовували в своїх працях Г. Гегель, М. Вебер, О. Шпенглер, Е. Дюркгейм та інші мислителі в різноманітних значеннях. А ось французький соціолог П. Бурдьє в своїх працях поняття габітус почав використовувати як одну з центральних категорій. Відповідно його теорії, саме об'єктивна соціальна реальність і виробляє габітус - систему стійких набутих схильностей, які в подальшому використовуються індивідами як активна здатність вносити зміни в існуючі структури, як похідні установки, які породжують та організують практики індивідів.

Що ж дає цей термін для філософських досліджень? Спочатку спробуємо розібратися, що він означає. Габітус (habit's) - це соціально обумовлена направленість діяти певним чином, практична схема, тобто схема, яка керує та

організовує практики. Габітус виступає як сукупність набутих схем сприйняття, думок та дій, які функціонують у якості структуруючих структур, тобто таких, які організують практики та їх сприйняття. Він вказує на сукупність диспозицій, котрі схиляють індивіда до того, щоб діяти або реагувати певним чином, і, в кінцевому рахунку, зумовлюють практики поведінки та сприйняття індивіда, які є закономірними, не будучи свідомо узгодженими із якимось «правилом». Схеми набутих практик засвоюються в процесі соціалізації індивіда завдяки навчанню, знайомствам з різними правилами поведінки, які прийняті в певному суспільстві, наприклад, навчанню гарним манерам, етикету («тримайся рівно», «не плямкай»), завдяки чому вони, в буквальному сенсі, формують тіло та стають мовби другою натурою індивіда. Отже, габітус виступає як система зразків діяльності, які відтворюються індивідами в ході соціальних практик. Кожен індивід, який входить в будь-яку спільноту, навчається діяти відповідно до зразків, які прийняті ще до нього, беручи специфічну естафету від інших членів спільноти. Відтворення зразків можна зрозуміти як відтворення форм дії. Уявляється, що габітус не може бути не втіленим у якійсь своїй частині в комунікативних та господарських практиках, які притаманні тій чи іншій групі. Він структурує їх, являючись джерелом їх стабільності та змін. Таким чином габітус стоїть над людиною, тому що інститути «об'єктивовані в тілах» «в постійній схильності тіл визнавати та підкорятися вимогам середовища» [3, 23].

Слід враховувати, що соціальні практики не є раз і назавжди сталими, незмінними. Навпаки, в різних країнах вони є різними та, навіть в одній і той же країні в різні періоди її історії розрізняються. А оскільки кожна країна це певна культура, яка має етнічне забарвлення, то габітус можна інтерпретувати як етносоціальний досвід. Отже, габітус має сенс вважатися особливим ідеальним соціокультурним утворенням та одночасно комплексом поведінкових програм, реалізація яких забезпечує його відтворення. Н. Еліас стверджує, що «... будь-яка окрема людина, при всіх її відмінностях від інших людей, несе на собі також специфічний відбиток, загальний для всіх членів суспільства, до якого вона належить. Цей характерний склад, тобто соціальний

габітус індивідів, утворює свого роду родючий ґрунт, на якому виростають ті особисті ознаки, завдяки яким окрема людина відрізняється від інших членів свого суспільства» [4, 253]. Взагалі, формування габітусу спирається на психічні та ментальні структури індивіда, визначаючи особливості його поведінки та можливості адаптації до оточуючого середовища. А тому габітус можна інтерпретувати ще як етносоціальний досвід. Він завжди пов'язаний з картиною світу, з ментальністю певного індивіда, або народу. Етнічний менталітет виступає як першопочаток культурного розвитку народу, як джерело усього спонтанного, ненормативного. Будь-який етнос має ментальні ресурси для захисту свого існування та відповідає за багатоманітність, багатокольоровість соціально-історичного розвитку людства. При цьому здатність кожного індивіда певним чином бачити і оцінювати реальність закріплена системою правил, затверджена у вигляді звичок, свого роду сукупності автоматизмів, які засвоюються в ході соціалізації. Спільнота в цілому поділяє один і той же образ реальності – це необхідно для нормальної комунікації. Цей образ реальності визначає здатність індивідів орієнтуватися в світі, тобто прямо впливає на породження соціальних практик. Ми сприймаємо світ таким, яким дозволяє його побачити наша мова, наші комунікативні звички, наші соціальні інститути. Зв'язок габітусу та ментальних структур проявляється також через наявність концептів, тобто ментальних утворень, які представляють собою усвідомлені типізуємі фрагменти досвіду, які зберігаються у пам'яті людини. Типізуємість цих одиниць, їх значимість, закріплює уявлення у вигляді різних стереотипів у індивідуальному та колективному досвіді важливі (і тому емоційно-переживаємі) характеристики дійсності.

Як етносоціальний досвід, габітус також пов'язує індивіда з попередніми поколіннями, тісно пов'язаний з історичною пам'яттю, яка служить механізмом його збереження та відтворення у часі. Практична цілевідповідність його застосування в такому разі підкріплюється історичною традицією. Отже, габітус виступає як продукт історії. На думку П. Бурдьє, «будучи продуктом історії, габітус виробляє практики як індивідуальні, так і колективні, а отже –

саму історію відповідно до схем, породжених історією. Він забезпечує присутність минулого досвіду, який, існуючи в кожному організмі у формі схем сприйняття, мислення і дії, вірнішим способом, ніж всі формальні правила і все явним чином сформульовані норми, дає гарантію тотожності і постійності практик у часі» [2, 105]. Така система розташування, тобто присутність в справжньому того що минуло, спрямовується в майбутнє шляхом відтворення одноманітно структурованих практик -внутрішній закон, через який постійно виконується закон зовнішній, що не зводиться до безпосереднього примушення, необхідності, - є принцип спадкоємності і регулярності. Він дозволяє індивіду (агенту) спонтанно орієнтуватися в соціальному просторі і реагувати більш менш адекватно на події і ситуації, які перед ним виникають.

Завдяки габітусу індивіди (агенти) можуть без роздумів орієнтуватися в різних комунікативних ситуаціях, які ніколи не повторюються в точності. Він проявляється у будь-яких сферах людського життя: в системах розподілу власності, в структурах соціальної ієрархії, в матеріальних речах та технологіях їх виробництва, у всіх різновидах статевої відносин, у формуванні союзів та кланів всередині суспільства, в способах економічного обміну і таке інше. Габітус являє собою відібраний обставинами структурований досвід, який втілений в уявленнях та які знаходить вираження в певних практиках, призначений для подальшого відтворення суб'єктами, що його інтеріоризували.

В умовах транзитивного суспільства, коли відбувається переоцінка багатьох історичних подій, значення габітусу, як етносоціального досвіду, різко зростає. Спадковість в даному випадку зберігає зв'язок поколінь, оберігає суспільство від культурного шоку, підтримує континуїтет властивих даному соціуму цінностей. На думку П. Бергера, «суспільство представляє нам цінності, логіку і запас інформації (як, до речі, і дезінформації), які складають наше «знання». І далеко не кожен в змозі виробити переоцінку не тільки всієї нав'язаної суспільством картини світу, але навіть її окремих фрагментів. Насправді людина просто не відчуває потреби в такій переоцінці, так як прищеплений в процесі соціалізації світогляд здається йому самоочевидним» [1, 110].

Але габітус, на відміну від етносоціального досвіду, є більш об'ємним поняттям, тому що в ньому функціонують крім таких елементів як сукупність засвоєних правил та норм, наявність традицій і таке інше, ще й манери поведінки, тілесні диспозиції, вплив матеріально-технологічних структур та багато іншого. Як принцип породження і організації практик, габітус об'єднує три аспекти функціонування практик: індивідуальну схильність актора діяти адекватно соціальної ситуації, взаємодію акторів в співтоваристві, взаємодію співтовариства і кожного його члена з реальністю. У ньому конденсується досвід сумісного життя співтовариства впродовж його історії.

Будучи продуктом деякого типу об'єктивної регулярності, габітус схильний породжувати «резонні», «загальноприйняті» манери поведінки (і лише їх), які з найбільшою вірогідністю будуть позитивно оцінені громадськістю, оскільки вони об'єктивно пристосовані до логіки, характерної для певного поля діяльності, об'єктивного майбутнього, яке вони передбачають. І, в той же час, виключає всі «крайнощі», тобто всі ті вчинки, які санкціонувалися б негативно, оскільки вони несумісні з об'єктивними умовами. За цим стоїть величезна та копітка робота освіти та виховання в процесі соціалізації індивіда по засвоєнню ним не тільки явно, але і нечітко виражених принципів поведінки в певних життєвих ситуаціях. Інтеріоризація такого життєвого досвіду, часто лишаючись неусвідомлюваним, приводить до формування готовності і схильності агента реагувати, говорити, відчувати, думати визначеним - саме таким, а не іншим - способом. Таким чином, габітус, є продукт структур певних умов існування, як наприклад: економічної і соціальної необхідності, сімейних зв'язків, які проявляються у формі розподілу праці, типу споживання, відносин між батьками, заборон, турбот, моральних устоїв, конфліктів, смаку і таке інше, тобто є такою сукупністю диспозицій, які схиляють індивіда до того, щоб діяти або реагувати певним чином. Характер дії залежить від специфічних моментів, які мають індивіди, різниця між індивідуальними габітусами обумовлює нерівномірність їх соціальних домагань. Це проявляється майже в усьому нашому повсякденному житті. Люди формують свої очікування у відповідності з конкретними

індикаторами доступного та недоступного, того, що «для нас» та «не для нас», тим самим пристосовуючи себе до вірогідного майбутнього, яке вони передбачають та намагаються здійснити. Бурдьє відмічає: «Така схильність, завжди відмічена (соціальними) умовами її набуття та реалізації, зазвичай пристосована до об'єктивних шансів задоволення потреб або бажань, скеровує агентів «по одежі протягувати ноги» та, таким чином, відіграє важливу роль у процесах, які направлені на створення вірогідної реальності» [2, 19].

Отже, як ми бачимо, концепція габітусу дозволяє розвінчати ілюзії щодо рівних «потенційних можливостей», будь-то в економіці або політиці, які лише теоретично, на папері існують для всіх. Слід додати, що схильність агента до тієї чи іншої дії, досить залежить від засобів, які вони мають, тобто від капіталу (за термінологією Бурдьє), або ресурсів (за Гідденсом). Так, Бурдьє нараховує чотири види капіталу: економічний, культурний, соціальний та символічний. І, зрозуміло, що капітал дає агентам владу над тими, у кого їх менше або зовсім не має. Звичайно, що характер дій у індивідів, які мають більший обсяг капіталу, буде інший у порівнянні з тими, у кого його менше.

Зв'язок, що встановлюється в реальності між певним набором економічних і соціальних умов (об'єм і структура капіталів, що є в наявності у агента) та характеристиками позицій, які займає агент (відповідним простором стилів життя), кристалізується в особливий тип габітусу і дозволяє зробити осмисленими як самі практики, так і думки про них.

По великому рахунку, габітус дає індивідам простір дії та поведінки, звичних для повсякденного життя, він «орієнтує» їх дії, при цьому не детермінуючи їх суворо. Він дає їм ніби «сенси гри», відчуття того, що відповідає або не відповідає обставинам, тобто якість практичне почуття. Останнє є не стільки душевним станом, як тілесним досвідом. Завдяки тому, що тіло стає немовби схованкою вписаних в нього диспозицій, певні способи діяти та поводитися набирають видимості природних. Але однакокий досвід для всіх представників одного класу, (і навіть для двох), неможливий, в той же час очевидно, що представники одного класу з більшою вірогідністю по

відношенню до представників іншого класу, стикаються з ситуаціями, типовими для свого класу.

Виробляючи систематичні «вибори» місць, подій та людей для знайомства, габітус захищає себе від криз і критичних нападок, забезпечуючи собі настільки, наскільки це можливо, середовище, до якого він вже пристосований. Також він має тенденцію до постійності і захищений від змін запереченням інформації, яка здатна поставити під сумнів ту що вже накопичена. Наприклад, емпірично підтверджений факт, що люди схильні говорити про політику з тими, хто дотримується аналогічних поглядів, про рибалку з тими, кого це дійсно цікавить і таке інше. Тобто зберігає відносно постійне коло ситуацій, що підсилює його схильності, забезпечуючи ринок, найбільш відповідний для його продуктів. Найпарадоксальніша якість габітусу це те, що відбирається інформація, необхідна для того, щоб відхилитися від нової інформації. Схеми сприйняття і оцінки габітусу, які приводять до стратегій ухилення, в значній мірі працюють несвідомо і ненавмисне. Ухилення відбувається або автоматично, як результат умов існування (наприклад, просторової сегрегації), або як стратегічний намір (як, наприклад, ізоляція від поганої компанії), сформованих в тих же умовах.

Габітус, виконуючи стабілізуючу і адаптивну функцію, є складним структурованим утворенням, який здатен активізувати часом неусвідомлювані поведінкові імперативи і програми їх реалізації. Він, будучи історично мінливим, обумовлює характер взаємодії між людьми, що є його носіями, і в цьому значенні лежить в основі людського і соціального капіталу. Індивіди, використовуючи цей багаж, тим самим «розширюють свої власні можливості і здібності, слідуючи правилам співпраці, які, хоча і перешкоджають його свободі вибору, але дозволяють йому вступати у взаємодію з іншими індивідами і координувати свої дії» [5, 27]. Завдяки габітусу комунікативні навички індивідів точно узгоджені з функціонуванням соціальних інститутів. Одного разу сформований габітус визначає пізнавальні стратегії, створює схеми сприйняття і оцінки. Новий досвід структурується відповідно до тих принципів, які сформувалися завдяки минулому досвіду.

В понятті «габітусу» важливо не те, що він може бути представленим у якості системи схем виробництва практик, скільки те, що він поєднує «соціальні відносини» та соціального суб'єкта (агента). Габітус визначається своїм походженням - тим, що він є інтеріоризований ансамбль соціальних відносин; а також своїм положенням в системі виробничих практик – тим, що він є одночасно результатом інтеріоризації (об'єктивованих) соціальних відносин та необхідною суб'єктивною умовою виробництва практик. Габітус представляє собою структуровану систему практичних схем, яка задана функціонувати як структура, що формує всі практики агента таким чином, що вони стають адаптованими до системи соціальних відносин, продуктом якого є він сам. Габітус є відтворення зовнішніх соціальних структур під впливом внутрішніх структур особистості. В процесі інтеріоризації, тобто практичного засвоєння принципів виробництва практик, яке не досягає дискурсивного та рефлексивного рівня, агент імітує практики інших. З одного боку, як сукупність практичних схем, габітус є «соціальне почуття», тобто, де щось, спонтанне та нерациональне. З іншого боку, будучи сукупністю інтеріоризованих моделей практики, він забезпечує структурованість імпровізацій агента, упорядкованість його непередбачуваної винахідливості, яка знаходить точки відліку та опори у повністю готових «формулах». Габітус намагається позбутися випадкових обставин будь-якої соціальної ситуації, з якою він зіштовхується, та переформулювати її в задачу, принцип рішення якої він вже має.

Такі поняття як габітус та етносоціальний досвід мають деяку спільну основу. При дослідженні габітусу та порівнянні його з етносоціальним досвідом ми виокремили в ньому функціональні елементи, котрі є спільними з етносоціальним досвідом, такими, що передаються у спадок, є неусвідомленими, та сукупність засвоєних моральних правил, норм, манери поведінки, тілесні диспозиції. Та все ж таки, габітус представляється більш ширшим, об'ємним поняттям. Він стоїть над людиною, тому що інститути «об'єктивовані в тілах» і вимагають визнавати та підкорятися вимогам середовища засобами соціалізації, адаптації.

Таким чином, саме за допомогою такого поняття як габітус ми можемо розкрити символічні механізми впорядкування соціального світу. Саме габітус, інтеріоризація зовнішніх детермінацій, стає, з одного боку чимось ментальним, глибинним, а з іншого відбувається інституційоване обмеження способів думати, діяти та говорити, яке цілком підвладне свідомим трансформаціям та змінам. Габітус, як сукупність набутих диспозицій, є структурованим, тому, що він відображає соціальні умови, за яких він був засвоєний. Існує велика ймовірність того, що індивіди, які вийшли з одного соціального середовища, матимуть схожі габітуси. Вони є тривалими, тобто, вони ніби вписуються в тіло та «працюють» протягом всього життя людини, діючи, при цьому, на несвідомому рівні та через це важко піддаючись виявленню та свідомим змінам.

Отже, виходить, що саме завдяки габітусу, структура керує індивідуальними практиками - набуті соціальні навички нав'язують індивідам (агентам) певні способи сприйняття реальності та поведінки. Він виступає як здатність вільно виробляти на практиці засвоєнні схеми сприйняття, думок, комунікацій, дій. В той же час габітус встановлює жорсткі рамки, обмеження цієї виробничої здатності: соціальні відносини, продуктом яких він є. Габітус, напрацьовуючи схеми та моделі, обслуговує практики повсякденності. А у випадках коли відбувається руйнування повсякденності, тобто порушується звичний уклад життя індивідів, відбувається габітуальне засвоєння нової ситуації - поява нових інкорпорованих схем та нового формату повсякденних практик.

Література:

1. Бергер П. Приглашение в социологию: гуманистическая перспектива / Пер. с англ. М., 1996. – 168 с
2. Бурдьё П. Практический смысл. Пер. с фр. СПб. 2001. – 562 с.
3. Бурдьё П. Структуры, габитус, практики // Современные социальные теории. Новосибирск, 1998. – т.1. – Вып. 2- С. 21-28.
4. Єлиас Н. Общество индивидов / Пер. с нем. М.2001. – 336 с.
5. Фукуяма Ф. Великий розрив / Пер. с англ. М., 2003. – 474 с.

